

FTAXP 10.77.51

ӘОЖ 343.71

DOI 10.54649/2077-9860-2026-3-98-107

Дата поступления: 20.06.2026 | Дата принятия: 23.07.2026

П.А. Алмаганбетов ¹

¹ з.ғ.к., Каспий қоғамдық университетінің «Әділет» Жоғары заң мектебінің қауымдастырылған профессоры (Алматы қ., Қазақстан)
e-mail: aldraizer@mail.ru

ҰРЛЫҚТЫҢ КРИМИНАЛИСТІК СИПАТТАМАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Мақала қылмыстардың жекелеген түрлерін тергеу барысында қолданылатын маңызды теориялық ұғымдардың бірі болып табылатын қылмыстардың криминалистикалық сипаттамасына арналған. Қазіргі уақытта криминалист-ғалымдар арасында «қылмыстардың криминалистикалық сипаттамасы» ұғымын айқындауға қатысты бірыңғай көзқарас қалыптаспаған, бұл аталған ғылыми санаттың көпқырлылығымен және зерттеушілердің әдіснамалық ұстанымдарының әртүрлілігімен түсіндіріледі. Дегенмен, анықтаманың пікірталастылығына қарамастан, бұл ұғым қылмыстарды тергеу әдістемесіне байланысты қазіргі криминалистикалық теория мен тәжірибеде орнығып, тергеушілер үшін болжамдарды ұсыну мен тергеу әрекеттерін жоспарлау барысында жүйекұраушы бағдар қызметін атқарады. Жұмыста қазақстандық криминалист-ғалымдардың ғылыми еңбектерін талдау және тергеу тәжірибесін жалпылау негізінде ұрлықтың криминалистикалық сипаттамасының құрылымдық элементтері қарастырылады. Атап айтқанда, қылмыстың жасалу жағдайы, қылмыстың қол сұғушылық заты, ұрлық жасау тәсілі (дайындықты, тікелей жүзеге асыруды және жасыруды қамтитын), оқиға орнындағы іздік көрініс, сондай-ақ қылмыскер мен жәбірленушінің жеке тұлғасына қатысты мәліметтер зерттелді. Сонымен қатар, тергеудің бастапқы кезеңінде қалыптасатын типтік тергеу жағдайлары мен ұсынылатын болжамдарға, сондай-ақ оқиға орнын қарау және жәбірленушіден жауап алу жүргізудің тактикалық ерекшеліктеріне ерекше назар аударылады. Алынған нәтижелер ұрлықтарды ашу мен тергеудің тиімділігін арттыруда, сондай-ақ тергеу бөлімшелері үшін әдістемелік ұсынымдарды жетілдіруде қолданылуы мүмкін.

Тірек сөздер: криминалистік сипаттама, қылмыстардың криминалистік сипаттамасы, тергеу ситуациясы, криминалистикалық әдістемелер, криминалистикалық тәжірибе, криминалистік сипаттаманың элементтері.

Кіріспе

Қылмыс қоғамға жағымсыз құбылыс ретінде оның әртүрлі жағынан сипатталуы мүмкін. Оның өзіндік әлеуметтік, әдет-ғұрыптық, психологиялық қылмыстық-құқықтық, қылмыстық іс жүргізулік, криминалистикалық және басқа да сипаттамалары бар. Қылмыстардың криминалистік сипаттамасы ғылыми категория ретінде – бұл, белгілі бір қылмыс түріне (тобына) сипаттама беретін, криминалистикалық мәні бар өзара байланыстағы белгілер мен ерекшеліктердің

жиынтығы, бұларды білу қылмыстың осы түрін (тобын) ашу, тергеу және оның алдын алу нәтижелі болуы үшін қажет. Ал криминалистік сипаттама тергеу тәжірибесі үшін маңызды бір белгілердің басқа белгілермен қатар болуының ықтималдылығының әр түрлі деңгейі жөнінде мәліметтерден тұрады.

«Қылмыстардың криминалистік сипаттамасы» деген атпен қылмысты тергеу тәсіліне енгеніне шамалы ғана уақыт болды, бірақ ғылыми атаулар мен қылмысты тергеу ісін ұйымдастыру тәжірибесіне кеңінен қолданылатын болды. Қылмыстың белгілі бір тобының немесе түрінің өзіне тән

ерекшеліктері туралы жалпылама білімді өзіне сіңіре отырып, осыған ұқсас қылмыстардың сол, немесе басқа түрін тергеу кезінде тергеушіге бағдар ретінде қылмыстардың криминалистік сипаттамасы түсінігін басшылыққа алуға тура келеді. Кез келген қылмысты тергеу, ең алдымен ұғып – білу әрекеті болып табылады. Бұл жерде бұрын орын алған, нақты бір жағдайдың жайын анықтап білу қажеттілігі туындайды.

Материалдар және әдістер

Зерттеудің теориялық негізін жекелеген тергеу әрекеттерін жүргізу тактикасы саласындағы қазақстандық және шетелдік ғалым-криминалистердің іргелі және қолданбалы еңбектері құрайды. Жұмыс барысында Е.Ғ. Жәкішев [1] пен Г.А. Мозговых [2] ұсынған криминалистік сипаттамаға қатысты анықтамалар сыни тұрғыдан талданып, сондай-ақ бөтеннің мүлкін ұрлау қылмыстарына қатысты аталған ғылыми элементтерін құрылымдаудың тұжырымдамалық тәсілдері қарастырылды. Эмпирикалық базаны Қазақстан Республикасындағы қылмыстылықтың жай-күйі туралы жинақталған статистикалық деректер, ұрлық істері бойынша тергеу және сот тәжірибесінің талдамалық шолулары, сондай-ақ құқық қорғау органдарының жарияланған материалдары құрайды. Аталған материалдарда қылмыстарды жасаудың типтік тәсілдері, жағдайы, қылмыс субъектілері мен жәбірленушілердің тұлғалық сипаттамалары, іздік көрініс және тергеудің бастапқы кезеңін ұйымдастыру туралы мәліметтер қамтылған. Сонымен қатар, ұрлықты саралау және процестік әрекеттерді жүргізу тәртібін реттейтін қылмыстық және қылмыстық-процестік заңнаманың нормативтік құқықтық актілері пайдаланылды.

Зерттеудің әдіснамалық аппараты жалпығылыми және арнайы заңдық таным әдістеріне негізделеді. Диалектикалық әдіс қылмыстылықты оның дамуы мен өзге де қоғамдық үдерістермен өзара байланысында қарастырылатын теріс әлеуметтік-құқықтық құбылыс ретінде зерделеудің әмбебап негізі ретінде қолданылды. Жүйелі-құрылымдық талдау ұрлықтың криминалистік сипаттамасын құрамдас элементтерге (жағдайы, тәсілі,

қолсұғушылық заты, қылмыскер мен жәбірленушінің тұлғасы, іздер) жіктеуге, олардың арасындағы тұрақты корреляциялық байланыстарды анықтауға және сипаттаманы тұтас жүйе ретінде ұсынуға мүмкіндік берді. Салыстырмалы-құқықтық әдіс ұрлық жасау тәсілдерінің әртүрлі жіктемелері мен қылмыстық топтардың типологияларын салыстыру барысында қолданылды. Формальды-логикалық әдіс ұғымдық аппараттың нақтылығын қамтамасыз етіп, логикалық тұрғыдан қайшылықсыз жіктемелерді қалыптастыруға мүмкіндік берді. Статистикалық әдіс сандық көрсеткіштерді талдау үшін пайдаланылса, модельдеу әдісі тергеудің бастапқы кезеңіндегі типтік тергеу жағдайларын сипаттауда және тергеу нұсқаларын ұсыну алгоритмдерін әзірлеуде қолданылды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Криминалистік сипаттаманың мәнін анықтауға көптеген ғалым-криминалистер мен тергеу және сот тәжірибесіндегі қызметкерлердің біраз жекелеген мақалалары мен жұмыстары арналған. Криминалистік сипаттамасының қылмыстарды тергеу әдістемесіндегі маңыздылығы баршаға мәлім.

Қазақстандық ғалым-криминалист Е.Ғ. Жәкішев қылмыстардың криминалистік сипаттамасын қылмыскердің криминалдық қызметін және жалпы алғанда тергеліп отырған оқиғаны модельдеуге мүмкіндік беретін абстрактілі ғылыми түсінік [1] – деп жазды.

Тағы бір қазақстандық ғалым-криминалист Г.А. Мозговых «ғылыми категория ретіндегі қылмыстардың криминалистік сипаттамасы дегеніміз белгілі бір қылмыс түрінің сәтті ашылып, тергеліп және ескертілуі үшін білу қажет болатын қылмыстың белгілі бір түрін сипаттайтын криминалистикалық мәні бар өзара байланысты белгілер мен ерекшеліктердің жиынтығы» [2] – деген анықтама берді.

Зерттеліп жатқан тақырыпқа байланысты, яғни ұрлық қылмыстарының криминалистік сипаттамасын әрбір элементтері бойынша қарастырғанды жөн көрдік.

Ұрлықтың криминалистік

сипаттамасының құрылымдық элементі – қылмыс жасау жағдайы, ол ұрлықтың орны мен уақыты болып табылады.

Ұрлықтың тікелей орны, әдетте: пәтерлер, жеке меншік үйлер, жатақханалар, қоғамдық ұйымдардың, мемлекеттік және әкімдік мекемелердің, вокзалдардың, станциялардың, пойыздардың, көшелердің, аулалардың, автомобильдердің, қоғамдық пайдалану орындарының (киім ауыстыратын бөлмелер, қызметтік үй - жайлар және адамдар жиналатын өзге де орындар) және т. б. [3].

Қалалар мен ірі елді мекендерде үйге ұрлық жасаудың көпшілігі пәтерлерден жасалады, себебі пәтерлер құнды заттар мен қолма-қол ақшаны сақтаудың негізгі орны болып табылады. Ауылдық жерлерде ең көп таралған үйге ұрлық жасау жазғы коттедждерден, саяжай мен бақша үйлерінен, тұрғын емес ғимараттардан және бақша учаскелерінен болады.

Қылмыскерлердің ұрлық жасайтын орынды таңдауы, ең алдымен, қылмыстық қолсұғушылық заттарының қолжетімділігімен, сондай-ақ оларды тез және байқатпай ұрлап кету мүмкіндігімен байланысты. Мұнда жәбірленушілердің өздерінің бейқамдығы белгілі рөл атқарады, мысалы, есік алдындағы кілемше астына немесе қолжетімді кең тараған белгілі басқада жерлерге кілтті қалдыру, кездейсоқ таныстарды үйге шақыру, қоғамдық жерлерде заттарды қараусыз қалдыру және т.б.

Қылмыс жасау жағдайының екінші элементі – ұрлық жасаудың уақыты болып табылады. Ұрлықтарды ашу және тергеу тәжірибесі көрсетіп отырғандай ұрлық қылмыстары адамдардың негізгі бөлігі жұмыс күндері сағат 8:00-ден 18:00-ге дейін үйлерінде болмағанда, яғни олардың жұмыста, қоғамдық көліктерде, базарларда, көшелерде жүрген кездерінде жасалады. Бұл көптеген қылмыскерлерге бір жерден екінші жерге еркін қозғалып, ұрлық жасау үшін кез келген қолайлы сәтті пайдалануға мүмкіндік береді.

Ұрлықтың ең көп саны сағат 10-нан 13-ке дейінгі аралықта жасалады. Мысалы, гараждардан (көлік-жайдан) көлік ұрлау әдетте түнде, ал ашық автотұрақтардан – күндіз жасалады, қалта ұрлығының айтарлықтай саны адам көп жиналатын

уақытта, қоғамдық көліктерде, дүкендерде және басқа да адамдар көп жиналатын жерлерде қолайлы жағдай жасалған кезде орын алады.

Ұрлық жасау жағдайының тағы бір маңызды элементі – қылмыстың (қылмыстық қолсұғушылықтың) объектісі. Қылмыстарды ашу және тергеу тәжірибесі көрсетіп отырғандай ұрлық жасаушылардың басым көпшілігі басқа біреудің мүлкін ұрлаған кезде, жаппай тұтынылатын заттарды (киім-кешек, аяқ киім), қолма-қол ақшаны, шетел валютасын және басқа да құнды қағаздарды, асыл бұйымдар мен зергерлік бұйымдарды, компьютерлік техниканы, автокөліктерді, азық-түлік өнімдерін, алкогольдік ішімдіктерді және т.б. ұрлайды. Ұрланатын затты таңдауда заттың бағасы емес, оның тез сатылу мүмкіндігі көбірек әсер етеді. Қылмыстық қолсұғушылық заттарына таңдаулылық жасау, қылмыскерлердің шамамен жасын, олардың мүдделерін, бейімділіктерін және т.б. бағалауға мүмкіндік беретін болжауларды ұсынуға айтарлықтай көмектеседі.

Ұрлықтарды тергеудің ұйымдастырылуы мен әдістемелерін анықтайтын қылмыстың криминалистік сипаттамасының негізгі элементтерінің бірі – ұрлықтарды жасау әдісі.

Ұрлықты жасаудың келесідей негізгі әдістері белгілі:

1. Бөтеннің мүлкін үйлерден және жайлардан ұрлау, бұның екі түрі бар:

– біріншіден, құрал-саймандарды пайдаланып бұзып ұрлау, мысалы, құлыптау құрылғылары мен тосқауылдардың (терезелер, есіктер, қабырғалар және т.б.) бұзылуы. Бұзу үшін әдетте тұрмыстық заттар (кетпендер, шегеқаққыштар, балталар, аралар, домкраттар және т.б.) немесе арнайы жасалған құралдар (фомка, кілттер жинағы және т.б.) қолданылады.

– екіншіден, тосқауылдар мен кедергілерді бұзбай ұрлау, мысалы, ашық терезе, терезе желдеткіші (форточка), есік арқылы бөлмеге жасырын кіру; қылмыскер ұрлаған немесе тауып алған кілттерді немесе жәбірленушінің кілтін пайдаланып кіру; басқа кедергілерді асып өту арқылы бөлмеге кіру (мысалы, мүлік сақталған бөлмеге кіру үшін қоршаудан асып түсу және т.б.).

2. Адамның сенімділігін пайдаланып ұрлау, ол екіге бөлінеді:

– үй жайға кіріп ұрлық жасау, мысалы, үй-жайға кіру жас балаларды немесе қарт адамдарды алдау немесе сенімін теріс пайдалану жолымен, өзін полиция қызметкері, сантехник және т.б. ретінде көрсету арқылы жасау. Кейде жәбірленушілер өздері үйлеріне бейтаныс немесе аз таныс адамдарды кіргізіп, олар ұрлық жасайды.

– үй-жайға кірмей-ақ ұрлық жасау, вокзалдардағы «ішіне кірмей ұрлау», мысалы, жолаушы өзінің мүлкін аз таныс адамға сеніп, қысқа уақытқа кетіп қалатын жағдайлар сияқты ұрлықтар.

3. Бөтеннің мүлкін үй жайға кірмей-ақ ұрлау әдісі үшке бөлінеді:

– қалтадан ұрлау, көбіне қоғамдық көліктерде, базарларда, көшелерде, адамдар көп жиналатын жерлерде жасалады.

– маскүнемдердің қалтасын тазалау, вокзалдардағы, саябақтардағы, көшелердегі орындықтарда ұйықтап қалған адамдардың қалтасынан ұрлау.

– шамадандарды, сөмкелерді ұрлау үшін бір ерекше немесе кәсіби дағды немесе қабілет қажет емес, сондықтан қылмыскерлер «нашар жатқан» немесе нашар қорғалған немесе күзетілетін заттарды ұрлайды, мысалы, вокзалдарда, базарларда, көшелерде және т.б. жерлерде.

4. Автокөліктер ұрлау әдісі екіге бөлінеді:

– автокөлікті қосалқы бөлшектерге бөлшектеп, содан кейін оларды автомобиль базарларында және газеттер мен интернеттегі жарнамалар арқылы сату;

– ұрланған автокөлікті толығымен сату, оны екі түр тармаққа бөлуге болады: идентификациялық нөмірін (VIN) өзгерту арқылы немесе ешқандай өзгеріссіз.

5. Банк шоттарынан ұрлық жасау және онлайн алаяқтық жасау.

– банк қызметкерлері мен құқық қорғау органдарының атынан қоңырау шалу сылтауымен жасалған ақша ұрлау;

– интернет арқылы тауарларды сатып алу немесе сату кезінде азаматтарға жіберілетін фишингтік сілтемелерді пайдалану арқылы ақша ұрлау;

– интернет арқылы тауарларды сатып алу үшін алдын ала төлем жасау сылтауымен

жасалған алаяқтық;

– әртүрлі криптовалюта биржаларына, криптовалюталарға, акцияларға және т.б. инвестициялау сылтауымен жасалатын алаяқтықтар;

– азаматтарға қоңырау шалып, туысының жол-көлік оқиғасына ұшырағаны туралы жалған ақпарат беріп, мәселені шешу үшін бейтаныс адамға ақша беруді талап ететін телефон арқылы жасалатын алаяқтық.

Ұрлық жасау әдісі – басқа біреудің мүлкін жасырын ұрлауды дайындау, жасау және жасыру бойынша өзара байланысты әрекеттер жүйесін білдіреді.

Ұрлық жасауға дайындық

– кедергілерді бұзу, кесу жабдықтарын пайдалану және т.б. дағдылары бар сыбайластарды іріктеп алу;

– қылмыс құралдарын таңдау және техникалық құралдарды, жарылғыш құрылғыларды, атыс қаруын алу, арнайы жабдықтарды жасау;

– қылмыстық қол сұғу объектісі туралы мәліметтер жинау (кәсіпорын, ұйым, мекеме, қойма, пәтерлер);

– қол сұғушылық нысанын бақылау, мысалы, үй иесінің жоқ уақытын, үй-жайда қауіпсіздік дабылының болуын, құлып пен есіктің түрін және т.б. анықтау;

– ұрланған тауарларды жасыру орындарын, заңдастыру жолдарын және тарату арналарын қамтамасыз ету.

Ұрлықты тікелей жасау

– ұрланатын мүлік сақталатын орынға оның ішіндегі бөгеттерді және тосқауылдарды бұзу арқылы кіру, мысалы, есіктерді, төбелерді, терезелерді бұзып кіру арқылы да, оларды бұзбай да жасалуы мүмкін немесе жабылмаған есіктерді, терезелерді, желдеткіш, кәріз және өзге де коммуникацияларды сондай-ақ осыған ұқсас жолдарды пайдалану арқылы жасалынады;

– іздестіріліп жатқан заттарды іздеу, оларды иемдену немесе ұрлық болған жерден тасымалдау көбінесе қылмыскердің жеке басының қасиеттеріне байланысты, мысалы, олардың кейбіреулері қажетті мүліктің қайда екенін білгендіктен, іздеуге уақыт жоғалтпай, бірден дереу мүлікті алуға ұмтылады, ал кейбіреулері алдымен өздері кірген жерді, үй-жайды қарап-тексеріп шығып, жәбірленушілердің ақшалай қаражаттары мен

ең құнды заттарын қайда қоятынын анықтауға тырысады.

Ұрлықты жасыру

– ұрлықты жасыру әрекеттері қылмыс іздерін болдырмау, пайда болғандарды жою, жасыру және бұрмалау болып табылады, мысалы, қылмыскерлер ұрлық жасау кезінде қолдарының іздерін қалдырмау үшін қолғаптарды пайдаланады, ал дене бөліктерінің іздері қалмауы үшін есік және жиһаз тұтқаларын, ыдыс-аяқтарды тағы басқаларды қол іздері толықтай қала алмайтын бөліктерінен ұстаулары қажет;

– кейбір қылмыскерлер ұрлық кезінде киген киімдерін, аяқ киімдерін және пайдаланған құрас-саймандарын жойып жібереді;

– қылмыскерлер ұрланған мүлікті сатуға немесе жұмсауға дейін белгілі бір уақыт ішінде оларды тұрғылықты жерінде немесе оған жақын маңда, сондай-ақ таныстары мен туыстарының үйінде жасырулары мүмкін;

– кейбір қылмыскерлер ұрланған мүлікті жасырмай, ұрланған киімдерді, зергерлік бұйымдарды ашық киіп, ұрланған көліктерді пайдаланулары мүмкін [4].

Қылмыскердің жеке басы туралы ақпарат

Ұрлық қылмыстарының криминалистік сипатамасының келесі түріне қылмыскердің жеке басы туралы ақпаратты жатқызуға болады. Ұры қылмыскерлердің көпшілігінің өз отбасы жоқ, олар жалғыз немесе бейтаныс адамдармен бірге тұрады. Көбінесе олардың тұрақты баспанасы да, жұмысы да болмайды. Олардың көпшілігі ішімдік пен есірткіге тәуелділер.

Ұрлық жасаған қылмыскерлерді олардың жеке басы туралы мәліметтерге және қылмыс жасау әдісіне байланысты, шартты түрде бірнеше топқа бөлуге болады:

1. Бірінші топ – ұрлыққа алдын ала дайындалмай, жағдайдың ыңғайына байланысты, техникалық құралдарсыз ұрлық жасайтын қарапайым қылмыскерлер;

2. Екінші топ – белгілі бір дағдыларға ие және қылмыс құралдарын пайдалана отырып, мұқият жоспарланған түрде ұрлық жасайтын, тұрақты антиәлеуметтік көзқарасы бар білікті қылмыскерлер;

3. Үшінші топ – тұрақты антиәлеуметтік мінез-құлқы бар, ұрлықты негізгі табыс көзі

ретінде жасайтын кәсіби қылмыскерлер.

Бөтен мүлікті ұрлаудың кейбір түрлері (пәтер ұрлығы, көлік ұрлығы, қалта ұрлығы және т.б.) топтық қылмыстың жоғары деңгейімен сипатталады. Бірлестіктің дәрежесіне, тұрақтылығына, байланыстардың болуына және қылмыстық әрекеттің ауқымына байланысты топтардың үш түрін ажыратуға болады: жергілікті қылмыстық топ, аймақтық және аймақаралық.

Жәбірленушінің жеке басы туралы мәліметтер

Ұрлық қылмыстарын ашу және тергеу барысында жәбірленушінің жеке басы туралы мәліметтер маңызды рөл атқарады. Қылмыскерлер бөтеннің мүлкін ұрлағанда кез-келген адамды емес, белгілі бір жәбірленушіні таңдайды. Қылмыскер ұрлық жасамас бұрын жәбірленушімен танысады (кейде алкогольдік ішімдіктерді бірге ішу кезінде). Ұрлық тіпті көршілермен немесе достарымен де жасалуы мүмкін. Кейбір жағдайларда қылмыскер мен жәбірленуші бір-біріне туыс болып шығады.

Сондықтан бұл қылмыстарды ашуда қылмыскер мен жәбірленушінің өзара байланысын толық анықтап алу қажет, яғни жәбірленуші туралы деректерден қылмыскер туралы ақпараттар алып, ұрлықты ашуға бағытталған іс-әрекеттерді жүзеге асыру. Айта кету керек, жоғарыда аталған жағдайларды ескере отырып, кейде жәбірленушілердің өздері іс бойынша жалған мәліметтер берулері мүмкін, яғни жауаптары мұқият тексерулері керек

Ұрлық іздері туралы мәліметтер

Қылмыс жасау кезінде пайда болатын материалдық өзгерістер қылмыс оқиғасымен себепті байланыста бола отырып, үлкен дәлелдемелік маңызға ие болады. Қылмыскерлер ұрлық жасау кезінде оқиға орнында келесі материалдық іздер және заттай дәлелдемелер қалдыруы мүмкін:

Оқиға орнына ену кезінде:

– бұзу құралдарының іздері;

– саусақ, алақан, қолғап іздері;

– киімнен қалған микроталшықтар;

– қылмыс жасауға дайындық әрекеттерінің белгілері (іздері):

– есік тесіктеріндегі пластилин немесе ерін далабының бөлшектері;

– есік жақтауы мен есік қорабы

арасындағы сіріңкелер;

– кесілген телефон сымдары және т.б.

Үй-жайға кірген кезде:

– саусақ іздері;

– аяқ киім іздері;

– қылмыскерлер қалдырған заттар мен нәрселер:

– киім-кешек заттары;

– құрал-саймандар;

– қалталардың ішіндегілері;

– темекі қалдықтары;

– тамақ қалдықтары;

– микроскопиялық объектілер:

– сілекей;

– тер;

– қайызғақ;

– қан;

– ағзаның басқа да бөлінділері;

– иіс іздері;

– бейнебақылау жүйелерінің жазбалары

Кету жолдарында:

– аяқ киімнің іздері;

– ұрланған заттардың қаптамасы;

– көлік құралдарының іздері.

Ұрлықты тергеудің алғашқы кезеңі

Ұрлықты тергеудің алғашқы кезеңіндегі әдеттегі (типтік) жағдайлар

Ұрлықты тергеудің алғашқы кезеңінде үш типтік жағдай туындауы мүмкін.

1-жағдай. Қылмысты жасаған күдікті қылмыс орнында немесе қылмыс жасалғаннан кейін көп ұзамай қылмыс үстінде ұсталған, сондай-ақ жәбірленушілер немесе куәгерлер қылмыскерді біледі.

Тергеу әрекеттері: ұстау, жеке тінту, күдіктіге куәландыру жүргізу, күдіктіге жеке тінту жүргізу, оқиға орнын қарап-тексеру; жәбірленушіден және куәлардан жауап алу (материалдық жауапкершілігі бар адамдардан) күдіктіден жауап алу, күдіктінің тұратын жайын тінту.

2-жағдай. Ұрлықты жасаған адам ұсталмаған, ол тергеуден жасырынған, бірақ оның кім екені туралы мәліметтер бар.

Бұл жағдайда іздеудегі адамның жеке басын толық сипаттайтын деректерді жинау, оның байланыстарын анықтау, қылмыскердің ықтимал орналасқан жерін немесе сыртқы келбетін анықтау, іздеудегі адамды ұстау.

Тергеу әрекеттері: жәбірленушіден немесе материалдық жауапкершілігі бар адамнан жауап алу, оқиға орнын қарап-

тексеру; куәлерден жауап алу, компьютерлерден, серверлерден және ақпаратты жинауға, өңдеуге, жинақтауға және сақтауға арналған басқа да құрылғылардан ақпаратты алу;

пошта жөнелтілімдерін және өзге де жөнелтілімдерді бақылау; сараптамалар тағайындау. Жедел-іздістіру шараларын жүргізу.

3-жағдай. Қылмысты жасаған адам туралы мәліметтер құқық қорғау органдарында жоқ

Тергеу әрекеттері: жәбірленушіден немесе материалдық жауапкершілігі бар адамнан жауап алу, оқиға орнын қарап-тексеру; куәлерден жауап алу, сараптамалар тағайындау. Жедел-іздістіру шараларын жүргізу, қылмыскерді анықтауға (шабуға) бағытталған жедел-іздістіру шаралары, ұрланған заттарды іздістіру жұмыстары жүргізіледі.

Ұрлықты тергеуді жоспарлау көбінесе қалыптасқан тергеу жағдайына және ең алдымен тергеудің алғашқы кезеңінде күдікті адамдардың бар-жоғына байланысты.

Ұрлықты тергеудің алғашқы кезеңінде туындайтын тергеу болжаулары ұрлық жасау әдісі, орны, уақыты, қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі және басқа да мән-жайларға байланысты болып келеді.

Мысалы, тергеуден жасырынған қылмыскерді іздеу барысында келесі тергеу болжаулары ұсынылуы мүмкін:

– іздеудегі адам ұрлық жасаған қаладан кеткен;

–

туыстары, достары немесе таныстарында жасырынып жүр;

– жалған құжаттармен жасырынып өмір сүріп жатыр.

Бұл маңызды мәселені шешу үшін қылмыскер болуы мүмкін адамдардың шеңбері туралы болжаулар ұсынылады:

Құқық қорғау органдарында қылмысты жасаған адам туралы мәліметтер жоқ кезінде қылмыскердің қандай адамдардың арасында болуы мүмкін туралы келесі болжаулар ұсынылады:

– бұрын осыған ұқсас қылмыстар үшін сотталған адамдардың;

– бұрын осыған ұқсас қылмыс жасаған адамдардың;

- кәмелетке толмағандар;
- тұрақты тұрғылықты жері немесе жұмысы жоқ адамдар;
- жәбірленушінің таныстары немесе бірге жұмыс істеген адамдар.

Сонымен қатар, істің нақты мән-жайларына ескере отырып, келесі болжауларды құруға болады:

- ұрлықты бір адам немесе адамдар тобы жасаған;
- ұрлықты жәбірленуші және оның мүлкі туралы ақпараты бар адам жасаған;
- ұрлықты жәбірленушіге тікелей қатысы жоқ, бірақ жәбірленушіні танитын адамдардың қатысуымен жасаған;
- ұрлықты жәбірленушіні танымайтын және онымен байланысы жоқ қылмыскер жасаған.

Ұрлық қылмыстарын тергеу барысында тағы басқа әртүрлі болжаулар ұсынылуы мүмкін, мысалы:

- қылмысты ұрлық жасау тәжірибесі бар, рецидивист қылмыскер жасаған;
- ұрлық қаржылық пайда табу мақсатында жасалған;
- қылмыс кек алу немесе жәбірленушіге деген дұшпандық сезімі салдарынан жасалған;
- қылмысты жәбірленушінің танысы немесе туысы жасаған;
- ұрлық тапсырыспен жасалған;
- қылмыс басқа қылмысты жасыру үшін жасалған.

Ұрлықты тергеу кезінде ұсынылатын типтік (әдеттегі) болжаулар:

- терезе немесе есік арқылы кіру туралы болжау;
- күш қолданып ұрлық жасау туралы нұсқа.
- қылмыскермен танысу мүмкіндігі туралы нұсқа.
- қарыздарды тарту немесе жанжалды қатынастар туралы нұсқа [5].

Ұрлықтың сипаты мен мән-жайларына, жүргізілген алғашқы тергеу әрекеттері мен жедел-іздістіру шараларының нәтижелеріне байланысты қылмысқа қатысы бар тұлғалар туралы нақтырақ және жеткілікті негізделген болжаулар ұсынылуы мүмкін.

Алғашқы тергеу әрекеттерінің ең маңыздыларының бірі оқиға орнын қарап-тексеру болып табылады. Оқиға орнын қарап-

тексеру кезінде келесі мәселелер ақиқатталуы мүмкін

- ұрлық жасалған объектінің өзі неден тұратыны (тұрады) және оның айналасындағы жағдай мен оған баратын жолдар қандай;
- қылмыскер ұрлық болған жерге қай жағынан кірген және қай бағытта қашып кеткен;
- қылмыскер қандай әрекеттерді және қандай кезектілікпен жасаған;
- ұрлық жасауға қанша адам (жалғыз адам немесе адамдар тобы) қатысқан;
- бұзу қарулар ретінде қандай саймандар мен құралдар қолданылған;
- қылмыскердің бойында оқиға орнынан қандай іздер қалуы мүмкін;
- қылмыскердің жасын, кәсіби дағдыларын, сыртқы бейнесін, ұрлық жасау әдістерін қаншалықты меңгергенін және басқа да ерекшеліктерін іздер мен басқа заттай дәлелдерден анықтау мүмкін бе;
- қылмыскер ұрлық болған жерде қанша уақыт болды;
- қылмыскер бақылауды жүзеге асырған орын;
- оқиға орнында ұрлықтың жалған екенін (инсценировка) білдіретін күдікті жағдайлар жоқ па.

Ұрлықтың жалған екендігі туралы болжауды растау үшін оқиға орнын қарап-тексеру, тергеу эксперименті және сот сараптамасы сияқты тергеу әрекеттері жүргізіледі. Оқиға орнын қарап-тексеру кезінде анықталатын және инсценировка белгілерін көрсететін теріс жайттар:

- кедергінің ішінде бұзылу іздерінің болуы, ал сыртында ондай іздердің болмауы;
- кіреберіс есікте оны ашу үшін қажеттісінен көп зақымның болуы;
- қылмыскердің өтуіне немесе ірі ұрланған заттарды алып кетуіне мүмкіндік бермейтін шағын көлемдегі кішкентай саңылаудың болуы;
- ұрланған мүлікті алып шығуға мүмкіндік бермейтін тесіктің мөлшері;
- үй-жайға бұзып кіру іздерінің жоқтығы (құлыптар мен ысырмалардың бүтіндігі);
- жұмсақ топырақта, қарда іздердің болмауы;
- қылмыскерлер мен қылмыстың іздері болуы тиіс жерде ол іздердің болмауы;

- кесілген ілмелі құлып табылған жағдайларда металл ұнтақтарының болмауы;
- ұрлық болған жерге бейтаныс адамдардың келіп-кеткен іздерінің, сондай-ақ ұрланған заттарды жылжыту үшін қажетті құралдардың қолданылған іздерінің жоқтығы;
- мүліктің көп мөлшері жоғалған кезде тек бір адамның іздерінің табылуы;
- қажетсіз есікті бұзу белгілерінің болуы;
- қажеттіліктен туындамаған тәртіпсіздік;
- кішігірім, қымбат заттар сақталып қалған кезде, көлемді және арзан заттардың жоғалып кетуі;
- ұрлық әрекетіне қатысы жоқ, жиһаз заттары мен бағалы мүліктерді сақтау орындарының зақымдалуы;
- үй-жайдың әйнегі бүтін терезесінің сыртқы жағында сынған әйнек бөлшектерінің болуы.

Жәбірленушіден жауап алу ұрлықтың криминалистік сипаттамасының маңызды элементтерінің бірі болып табылады. Бұл тергеу әрекетін жүргізу кезінде тергеуші келесі мәселелерді анықтауы қажет:

- ұрлық туралы кімнен және қашан белгілі болды;
- ұрлық кіммен, қашан және қандай жағдайларда анықталды (жәбірленуші сол кезде қайда болды, қанша уақыт жоқ болды), жәбірленуші ұрлық туралы бірінші болып кімге хабарлады;
- тергеу-жедел тобы келгенге дейін оқиға орнындағы жағдай өзгерді ме;
- оқиға орнының жағдайында қандай өзгерістер болды (қылмыскер қандай өзгерістер енгізді және ұрлық анықталғаннан кейін жәбірленуші қандай өзгерістер енгізді);
- нақты не ұрланған, оның саны, ұрланған заттардың айрықша белгілері және құны қандай;
- жәбірленуші ұрлыққа кімді күдікті деп санайды және бұл күдік қандай нақты ақпараттарға негізделген;
- жәбірленуші өзінің жақын айналасындағылардың (туыстарының, әріптестерінің немесе таныстарының) біреуінің ұрлық жасағанына күдіктене ме, отбасының мүшелері ұрлық болған кезде қайда болған;
- бұл объект күзетілді ме, қорғау тәртібі

қандай;

- терезелер мен есіктер қандай құлыптар мен тиектерге жабылды;
 - ұрлық кезінде пәтер жабық тұрды ма (жабық тұрса қалай), кілттер қайда болған;
 - үй-жайдың кілттерінің бар-жоғы және сақталуы;
 - бұрын кілттер жоғалған жоқ па;
 - егер қылмыскерлер үй-жайға алдау арқылы кірген болса, олар ұрлық кезінде жәбірленушілердің назарын қалай алаңдатты, қылмыскердің келбеті туралы ақпарат және т.б.;
 - бөтен адамдардың үй-жайға кіруі қалай бұғатталған (есіктердің саны, құлыптау тәсілі, күзет сигнализациясының бар-жоғы және т.б.);
 - ұрланған заттар тұрған жер туралы кім біледі;
 - үйде ешкімнің жоқ екенін кім біледі;
 - ұрланған заттар қайда болған;
 - ұрланған заттарға кім қызығушылық білдірді.
- Ұрлық істері бойынша жәбірленушілерден және материалдық жауапты адамдардан (дүкеннің сатушыларынан қойма базасының меңгерушісінен), сонымен қатар ұрлық жасалынған объектіні күзеткен адамдардан жауап алу кезінде әдетте мыналар анықталады:
- ұрлық болғаны қашан анықталды, оны кім және қалай анықтағаны;
 - нақты қандай құндылықтар ұрланған, олардың құны және ерекше белгілері;
 - құндылықтар қай жерде сақталынған және оның орналасқан жері туралы кім білгені;
 - объект күзетілді ме, егер күзетілсе қалай;
 - полиция келгенге дейін объектіге өзгерістер енгізілген жоқ па;
 - ұрлық болғанға дейін объектіні сұрастырған, ұрлық болған кезде жанында адамдардың болған болмағаныны;
 - жұмыс режимі және одан ауытқушылықтардың болғаныны;
 - бұрын ұрлық немесе ұрлыққа оқталу болған болмағаныны [5].

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу ұрлық қылмыстарының криминалистикалық сипаттамасы көпқырлы, өзара байланысты элементтерден тұратын және құқық қолдану практикасы үшін айрықша теориялық әрі қолданбалы маңызға ие кешенді ғылыми жүйе екенін негізді түрде дәлелдейді. Аталған сипаттаманың құрылымдық элементтерін жүйелі талдау олардың өзара шарттылығы мен детерминациялық байланысын айқындап, әсіресе қылмыс жасау тәсілінің өзге компоненттердің мазмұнын айқындайтын өзекті фактор ретіндегі рөлін көрсетеді.

Зерттеу нәтижелері ұрлықтарды тергеудің бастапқы кезеңінде туындайтын типтік тергеу жағдайларын жіктеуге және әрбір жағдайға сәйкес келетін тиімді ұйымдастырушылық-тактикалық алгоритмдерді айқындауға мүмкіндік береді. Бұл, өз кезегінде, тергеу әрекеттерін жоспарлау, дәлелдемелерді жинау мен бағалау, сондай-ақ жедел-іздігіру қызметімен өзара іс-қимылды оңтайландыру арқылы қылмыстарды ашу тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Сонымен қатар,

криминалистикалық сипаттаманың барлық элементтерін кешенді есепке алу негізінде негізделген тергеу болжамдарын ұсынудың маңыздылығы, сондай-ақ қылмысты инсценировкалау белгілерін уақтылы анықтау қажеттілігі ғылыми тұрғыдан дәйектелді.

Қазіргі кезеңде қылмыстылықтың цифрлану үрдістері ұрлық жасау тәсілдерінің трансформациялануына алып келуде, бұл криминалистикалық сипаттаманы жаңа мазмұнмен толықтыруды талап етеді. Осыған байланысты ақпараттық-телекоммуникациялық технологиялар арқылы жасалатын қылмыстардың ерекшеліктерін ескеретін жаңа ғылыми тәсілдерді әзірлеу, цифрлық іздерді зерттеудің әдістемесін жетілдіру және арнайы білімдерді тиімді пайдаланудың алгоритмдерін қалыптастыру өзекті ғылыми міндеттердің бірі болып табылады. Осылайша, зерттеу нәтижелері ұрлық қылмыстарын тергеудің теориялық негіздерін тереңдетіп қана қоймай, құқық қорғау органдары қызметінің практикалық тиімділігін арттыруға бағытталған ғылыми-әдістемелік ұсынымдар жүйесін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Джакишев Е.Г. Проблемы совершенствования криминалистических приемов и средств борьбы с хищениями и иными корыстными преступлениями в сфере экономики: Автореф. дисс.докт. юрид. наук. – Алматы, 1994. – 38 с.
- 2 Мозговых Г.А. Криминалистическая характеристика преступлений. – Алматы: Изд-во института «Данекер», 2001. – 147 с.
- 3 Криминалистическая методика расследования отдельных видов и групп преступлений. Учебное пособие. – Краснодар, 2013. – 355 с.
- 4 Криминалистика: учебник/под ред. докт. юрид. наук, проф. И.М. Комарова. – М., 2023. – 712 с.
- 5 Капсаламов К.Ж., Есенбаева А.Р. Криминалистика: учебное пособие. – Нур-Султан: Университет «Туран-Астана». – 2021. – 293 с.

References

- 1 Dzhakishev Ye.G. Problemy sovershenstvovaniya kriminalisticheskikh priyemov i sredstv bor'by s khishcheniyami i inymi korystnymi prestupleniyami v sfere ekonomiki: Avtoref. diss.dokt. yurid. nauk. – Almaty, 1994. – 38 s.
- 2 Mozgovykh G.A. Kriminalisticheskaya kharakteristika prestupleniy. – Almaty: Izd-vo instituta «Daneker», 2001. – 147 s.
- 3 Kriminalisticheskaya metodika rassledovaniya otdel'nykh vidov i grupp prestupleniy. Uchebnoye posobiye. – Krasnodar, 2013. – 355 s.
- 4 Kriminalistika: uchebnik/pod red. dokt. yurid. nauk, prof. I.M. Komarova. – M., 2023. – 712 s.
- 5 Kapsalyamov K.ZH., Yesenbayeva A.R. Kriminalistika: uchebnoye posobiye. – Nur-Sultan: Universitet «Turan-Astana». – 2021. – 293 s.

П.А. Алмаганбетов ¹

¹ к.ю.н., ассоциированный профессор Высшей школы права «Әділет» Каспийского общественного университета (г. Алматы, Казахстан)
e-mail: aldraizer@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРАЖ

Аннотация. Статья посвящена криминалистической характеристике преступлений, которая является одним из важнейших теоретических понятий, используемых при расследовании отдельных видов преступлений. В настоящее время среди криминалистов отсутствует единый подход к определению понятия криминалистической характеристики преступлений, что обусловлено многогранностью данной научной категории и разнообразием методологических позиций исследователей. Несмотря на дискуссионность дефиниции, это понятие прочно вошло в современную криминалистическую теорию и практику, связанную с методикой расследования преступлений, выполняя роль системообразующего ориентира для следователей при выдвижении версий и планировании следственных действий. В статье на основе анализа научных трудов казахстанских учёных-криминалистов и обобщения следственной практики рассматриваются структурные элементы криминалистической характеристики кражи, а именно: обстановка совершения преступления, предмет преступного посягательства, способ совершения кражи, включающий подготовку, непосредственное совершение и сокрытие, следовая картина на месте происшествия, а также сведения о личности преступника и потерпевшего. Особое внимание уделяется типичным следственным ситуациям и версиям, выдвигаемым на первоначальном этапе расследования, а также тактическим особенностям производства осмотра места происшествия и допроса потерпевшего. Полученные результаты могут быть использованы для повышения эффективности раскрытия и расследования краж, а также для совершенствования методических рекомендаций следственным подразделением.

Түйін сөздер: криминалистическая характеристика, криминалистическая характеристика преступлений, следственная ситуация, криминалистическая методика, криминалистическая практика, элементы криминалистической характеристики кражи.

Р.А. Almaganbetov¹

¹ C.I.s., Associate Professor of Adilet Higher School of Law, Caspian Public University
(Almaty, Kazakhstan) e-mail: aldraizer@mail.ru

PECULIARITIES OF THE FORENSIC CHARACTERIZATION OF THEFT

Abstract. The article is devoted to the forensic characterization of crimes, which constitutes one of the most significant theoretical concepts employed in the investigation of specific types of criminal offenses. At present, there is no unified approach among forensic scholars to defining the concept of the forensic characterization of crimes, which is обусловлено the multifaceted nature of this scientific category and the diversity of methodological positions adopted by researchers. Despite the ongoing debate surrounding its definition, this concept has become firmly established in contemporary forensic theory and practice related to crime investigation methodology, serving as a system-forming guideline for investigators in the formulation of investigative hypotheses and the planning of investigative actions. Based on an analysis of scholarly works by Kazakhstani forensic scientists and a generalization of investigative practice, the article examines the structural elements of the forensic characterization of theft. These include: the circumstances of the crime; the object of criminal encroachment; the method of committing theft, encompassing preparation, execution, and concealment; the trace pattern at the crime scene; as well as information concerning the личности of the offender and the victim. Particular attention is paid to typical investigative situations and hypotheses advanced at the initial stage of the investigation, as well as to the tactical features of conducting crime scene examinations and interviewing victims. The findings obtained may be used to enhance the effectiveness of the detection and investigation of theft, as well as to improve methodological recommendations for investigative units.

Keywords: forensic characterization, forensic characterization of crimes, investigative situation, forensic methodology, forensic practice, elements of the forensic characterization of theft.